

KÖNYVSZEMLE

A KÖNYVNYOMTATÁS MAGYARORSZÁGON 1473-1800

Az elmúlt néhány évtizedben megszorodtak a könyv- és nyomdatörténeti cikkek, tanulmányok. Ezeket a tanulmányokat általában komoly kutatás előzte meg, így sokszor új, meglepő eredmények születtek. A szerző, aki maga is évtizedek óta folytat nyomdatörténeti kutatásokat, könyvében mindezeket rendszerezte és összefoglalta.

A könyv szerkezete időrendi, századonkénti felosztást követ: első a magyarországi ősnyomdászat, vagyis a 15. század, majd következik a 16-18. század, elkerülhetetlenül itt-ott kicsit túlnyúlva a mesterségesen meghúzott 1800-as évszámon. Az 1800-as időhatár a nemzetközi gyakorlatnak felel meg. Ez a rendszerezés logikusan adódik, bár az áthúzódó műhelyeket a szerző ezáltal elválasztva tárgyalja (pl. a bártfai Klöss vagy Johannes Manlius nyomdájainak tevékenységét). A századokon belüli tagolás kritériumait még nehezebb lehetett meghatározni, nem is mindig magától értetődő a 17. és 18. századot illetően a csoportosítás. A századonkénti nyomdászattörténeti bemutatást hét további igen tanulságos és a témához tartozó fejezet követi csaknem száz oldalnyi terjedelemben, vagyis a szövegnek majdnem egyharmadában: a külföldön megjelent magyar nyelvű könyvekről a 17-18. században (jobb lett volna a 'Magyar nyelvű könyvkiadás külföldön Mohács után' c. fejezetet is ehhez kapcsolni); a hazai nyomdák működéséről a kézisajtó korában, vázolva azt, hogy technikai, gazdasági és művészeti összetevőit tekintve mennyire komplex feladat a könyvcsinálás; a könyvnyomtatás kapcsolata más mesterségekkel, azaz a papírgyártással, betűmetszéssel, -öntéssel és a könyvkötéssel, (inkább ide csatoltam volna a könyvdíszítés módjáról írott fejezetet is). Ezután a könyvkiadást érintő nyomdaalapítási engedélyről, cenzúráról, revízióról szóló fejezet következik; a könyvtermelésről statisztikai kimutatások adnak számot. Az utolsó fejezet A magyar könyvkereskedelem történetének vázlatára 1800-ig' más szerző, Pavercsik Ilona tollából született.

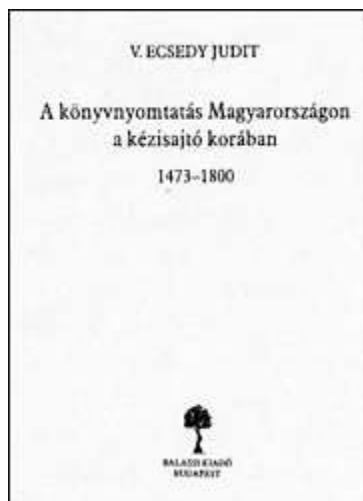
A magyarországi könyvnyomtatást együtt kell tárgyalni a könyvkiadással a 16. század első harmadától kb. 1750-ig, mivel e kettő sokáig nem vált szét. Az 1500 előtti két nyomda (Andreas Hess 1472-73 és a Confessionale nyomda 1477-80) nagyon rövid életű vállalkozás volt. Ez sajnos összefügg az akkori magyarországi műveltségi viszonyokkal és az igen szerény olvasási igényekkel. Még fél évszázadot kellett várni, míg nyomda tartósabban gyökeret tudott ereszteni Magyarországon. Ez idő alatt, vagyis a 16. század első negyedében Budán csak könyvkiadók tevékenykedtek, s a magyar könyvszükségletet főleg Velencében, emellett Bécsben, Augsburgban, Krakkóban mindenekelőtt latinul, de olykor magyarul is nyomtatott kiadványokkal elégítették ki. A mohácsi katasztrófát követően a szétszakadt ország

három része nagyon eltérően fejlődött, s a különbségeket még növelte a reformáció okozta vallási megosztottság. A török hódoltsági területen a 16-17. században egyetlen nyomda sem működött. Erdélyben először két szász városban, (Nagy)Szebenben és Brassóban létesült nyomda, amelyeket nemsokára követett Kolozsvárott a Hoffgreff-Heltai nyomda. A mai Magyarország területét tekintve a 16. század derekától a sokáig egyetlen, folyamatosan működő debreceni nyomda a legjelentősebb. A mindinkább szaporodó protestáns nyomdák közül az evangélikus Bártfát kell kiemelni. Azok a nyomdák tudtak inkább fennmaradni, ahol a patrónus maga a város, vagy a fejedelem, ill. a tehetős és erre súlyt fektető katolikus egyházfő volt. A főúri alapítású nyomdák, pl. Nádasdy Tamás sárvár-újszigeti nyomdája (1536-41) nem voltak tartósan életképesek. A nyomtatás ugyanis rendkívül drága, a mai napig tökeigényes vállalkozás.

Telegdi Miklós esztergomi érseki helynök 1578-ban Nagyszombatban, az akkori katolikus érseki székhelyen alapította meg azt a nyomdát, amely bár nem volt képes folyamatosan működni, idővel fokozatosan fel tudta venni a versenyt az összes nem katolikus nyomdával. Saját betűöntőde, sőt papírmalom is létesült mellette. A papír drága volt, és a szállítás sokba került, s nem is volt veszélytelen, többek között a törökök beékelődése miatt. Ezért alapítottak hamarosan papírmalmot Erdélyben: Brassóban (1546), Kolozsvárt (az 1560-as évek elején) és Szeben mellett (1573), majd Felső-Magyarországon.

A 16. században kb. 900 kiadvány látott napvilágot tizennyolc műhelyben, de huszonkilenc nyomdahelyen, olykor jelentéktelen helységekből. A nyomdák egy-egy sajtóval és öntött betűvel működtek, matricával általában nem rendelkeztek. Ennek következtében a betűket sokáig használták, nagyon elkoptak, s ez idő múltával nagyon meglátszott a kiadványok színvonalán, különösen ha a betűket még a 17. században is használták. A 18. század nyomda - 29 nyomdahely magyarázata az, hogy néhányan pl. Johannes Manlius, Huszár Gál, a két Hoffhalter, több helyen dolgoztak. Helytelen őket 'vándornyomdász'nak titulálni, mert nem a maguk jószántából, nem kecsesgatóbb kereskedelmi hanem kényszerűségből, többnyire politikai, világnézeti (vallási) okokból változtatták meg lak- és munkahelyüket.

Az, hogy az egyes századokban többször, a könyv más-más helyein ismét szóba kerül ugyanaz a város, a felekezeti megosztások és erőviszonyok miatt van. A szerző ugyanis külön tárgyalja a protestáns és külön a katolikus nyomdákat, indokolatlanul, mert e műhelyek nagyrészt egyházi irányítás alatt működtek. A protestantizmus térhódítása, majd a katolikusok erőgyűjtése és főleg 17. századi ellentámadásba lendülése önmagában a nyomdászat felvirágzását, az írott, azaz nyomtatott szó erejének felismerését eredményezte. Működésük az anyanyelv előretörésével is járt. Mégis, a 16. századi nyomdák a külföldiekhez viszonyítva 'házi üzemként' csupán helyi igényeket elégítettek ki.

A 17. században a kiadványok száma ötszörösére nőtt, de Kassa, Szeben és Kolozsvár kivételével még a nagyobb városok sem bírtak el két műhelyt. (Krakkóban az 1520- as években négy nyomda működött, s 1550-ig két tucat magyar nyelvű könyv jelent ott meg!) A 17. század három nagy nyomdász egyéniséget adott, a pozsonyi Némethi Jakabot, a váradi Szenci Kertész Ábrahámot és az Amsterdamban világhírűvé vált Misztótfalusi Kis Miklóst. (Sajnálatos, hogy a Misztótfalusi - Tótfalusi név évtizedekkel ezelőtti vitája az utóbbi javára dőlt el. Kis Miklós Misztótfaluban született, s az erdélyiek nem is emlegetik másképp világhírű nyomdászukat.) A nyomtatványok nyelvét tekintve még a 17. században is a latin volt túlsúlyban.

A 18. századra megerősödött a katolikus egyház. Bár a század első két évtizede a nyomdászat és könyvkiadás mélypontja volt (háborús viszonyok), később szinte minden katolikus püspöki székhelyen alapítottak nyomdát: Szombathelyen, Vácott, Pécsen, Veszprémben, Temesvárt. A nagyobb városokban, Pozsonyban, s a század második felében életre kelt Pesten és Budán több nyomda is működött. Az 1770-es évektől mindinkább Pest és Buda a kulturális és gazdasági központ. Nem létesült viszont újabb protestáns nyomda. E századra esik a hazai sajtó kezdete is (Nova Posoniensia 1721). 48 helyen 64 műhelyben nyomtattak, s ezek között hét olyan város volt, ahol több nyomda is működött. A kiadványok mennyisége a korábbiak többszörösére nőtt. De nemcsak a kiadványok száma, hanem a példányszám is emelkedett. A fellendülésben a bevándorló nyomdászcsaládok is szerepet játszottak. Először csak a nyugati határhoz közel eső városokban telepedtek meg: Győr, Sopron, Pozsony - Landerer, Streibig, Royer. Fokozatosan nyomdászdynasztiák alakultak. Előretört a német nyelv, de nem a magyar, hanem a latin rovására. Kezdett elkülönülni a nyomdászat és a könyvkiadás. A tudós tipográfusok, tanult (katolikus és protestáns) egyházi személyek után és helyett vállalkozó típusú nyomdászok léptek porondra szilárd gazdasági célkitűzésekkel. A nyomdászat szabad iparűzés volt, kialakult a verseny. A század utolsó évtizedeiben éreztették hatásukat a felvilágosodás eszméi is.

A magyar nyomdászattörténetnek a cirill betűs nyomtatás is része, minthogy az erdélyi románságot is ellátták könyvekkel. Egyébként nemcsak a brassóinak, majd a gyulafehérvári fejedelmi nyomdának, de a nagyszombati egyetemi nyomdának is volt a 17. században cirill betűkészlete.

Ecsedy Juditnak 1996-ban a Borda Antikvárium kiadásában megjelent a 'Titkos nyomdahelyű régi magyar könyvek 1539-1800' című műve, sőt ennek javított és bővített német nyelvű kiadása 1999-ben a frankfurti könyvvásárt is megjárta. Természetes tehát és dicsérendő, hogy itt ismertetett könyvében az egyes századok tárgyalása végén szól a hamis nyomdahelyekről és a feltételezett, de nem bizonyítható nyomdákról is.

Minden fejezet ajánló irodalomjegyzékkel ér véget. Ez jó, de nem pótolja a lábjegyzeteket! Miért kelljen a témában jobban elmélyedni akaró olvasónak találgatni, hogy egy- egy adatnak pontosan hol is nézhet utána? Arról nem is beszélve, hogy az ajánló jegyzék nem is ad(hat) meg minden forrást. Ismervén a szerzőt, biztosan vállalta volna a jegyzetek közzétételével járó többletmunkát. A könyvet 'Könyvtörténeti fogalmak' tára (ebből jó lett volna egy kicsit bővebb), 'Hely- és névmutató' és a 'Magyarországi nyomdák és nyomdászok 1473-1800' indexe zárja. Különösen ez az utolsó nagyon jó és hasznos. Minimális sajtóhibával, betűkihagyással talákoztam. Az egész könyvről összességében kedvező a benyomás. Megérdemelte volna, hogy ugyanezeket a - különben tartalmas - illusztrációkat jobb kivitelben reprodukálják és ne xerox-minőségben. A kötet borítója viszont tetszetős. Bár a könyv tankönyvként is használható, nagyon ajánlom azt a művelt magyar nagyközönségnek is, mert tényszerűen tükrözi a művelődés 1470 és 1800 közötti történetét. A nagy politikai összefüggések is megérthetők belőle. (V. Ecsedy Judit: A könyvnyomtatás Magyarországon a kézisajtó korában 1473--1800. Balassi Kiadó, Budapest, 1999. 372 o.)

Rozsondai Marianne